

**УКРАЇНЬКА САМОСТІЙНИЦЬКА ІДЕЯ НА ЗЛАМІ ЕПОХ
(СЕР. XIX СТ. – 1917 Р.)**

Розселений ще на світанку історії у одному з найблагодатніших районів Європи, який по нещасному збігу обставин опинився на перехресті різних цивілізацій, український народ був приречений на довгі століття бездержавного існування. Але безпросвіття національного гніту змінювалося короткими спалахами надії. Розвалювалися одні держави, підносилися інші, бурхливі процеси у їх складі переживала і сама Україна. Доля час від часу дарувала їй народу шанс, відкриваючи перед ним перспективу національного визволення. І тоді на перший план виступало його розуміння власних інтересів, усвідомлення життєвої необхідності будувати власну державу. Адже національне рабство – це не лише соціально-економічний визиск. Це духовне закріпачення – найтяжча форма і найзгубніший наслідок національної неволі. Без звільнення від нього національне визволення було неможливе.

На історичне роздоріжжя Україна стала виходити у другій половині XIX століття. Її становище у цей час було надзвичайно складне. Державний кордон між двома могутніми імперіями – Російською і Австро-Угорською розтинав Україну на дві частини. Соціальний і національний гніт стримував економічний і політичний розвиток. По обидві сторони кордону велася цілеспрямована асиміляція корінного населення переслідувалася його мова і культура. Особливо згубними були наслідки цієї політики на підвладній Росії території, де уряд відмовляв місцевому населенню навіть у праві називатися українцями, вивчати мову своїх батьків, плекати національні традиції, розвивати літературу і мистецтво.

Століття русифікації спотворили соціальну структуру українського народу. В умовах бездержавності деякі його верстви зникли, або перетворилися в нежиттєздатні рудименти. Соціальна «повнота» і «довершеність», необхідні для повноцінного історичного життя, були втрачені.

Козацько-старшинська верхівка, яка традиційно уособлювала державницькі прагнення українців, зникала, поступово зливалася з російським дворянством, проникаючись його імперськими інтересами. Її надії на політичне відродження України чи не в останнє проявилися у блискучій «Історії Русів», датованій початком XIX століття. Видатний українознавець Омелян Пріцак авторство «Історії Русів» приписує групі багатих українських шляхтичів, потомків старовинних знатних родів, які стали крупними царськими урядовцями. Він робить висновок про виключне значення їх спадщини «для української інтелектуальної історії». Вони створили в дусі просвідчення візію Руси, як такої, що була повноправною, незалежною національною державою в сім'ї вільних європейських націй» (1. – С. 201).

Інші соціальні верстви були неспроможними перейняти державницькі устремління козацько-старшинської верхівки. Національна буржуазія формувалася повільно, а її суспільна активність була незначною. Типовим підприємцем на Україні був росіянин, єврей чи поляк, а не українець. Робітничий клас у своїй міській частині був прийшлий або зросійщений, а у сільській – залишаючись українським за своїм походженням і світосприйманням – слабо організованим, розпорошеним і майже не виділявся у сільському оточенні. Переважну більшість населення становило селянство, яке, власне, і втілювало тоді поняття «український народ». Його історична пам'ять зберегла генетичний код нації, але жорстока соціально-економічна реальність, нещадна експлуатація, убогість, темнота, затурканість – приглушували національну самосвідомість, зводили вся різноманітність інтересів до проблеми фізичного виживання.

Крім цих груп, в Україні існувала національна інтелігенція, інтелектуальна еліта, покликана зберігати і приумножувати культурні надбання народу, дбати про його освіту,

моральне здоров'я, збереження національної ідентичності. Та в умовах політичної несвободи ця природна функція інтелігенції не могла бути реалізована. Імперські власті обмежували сферу інтелектуальної діяльності представників недержавних націй. Національна інтелігенція в Україні була нечисленною, а умови її діяльності несприятливі. Бути українцем і говорити українською мовою, визнавати існування українського народу, вивчати і поширювати українську культуру – це означало вступити в конфлікт з владою, з російськомовним оточенням. Перспективніше, «розумніше», було йти на державну службу та присвятити себе російській культурі. На це орієнтувала українців система освіти, весь устрій життя країни. «Чари імперії», які підкріплювалися можливістю блискучої кар'єри і матеріального благополуччя, паралізували національну волю багатьох українців. Цілі покоління інтелігенції і півінтелігентської верстви були, за висловом Євгена Маланюка, вражені хворобою «малоросійства», або внутрішньо національного каліцтва, національного поразенства (2). Наслідки цього відчувалися навіть тоді, коли ті, чи інші українські інтелігенти ставали в опозицію імперським властям. Ця опозиція, як правило, помітно не виходила за рамки російської опозиції самодержавству, тобто, перетворювалася у **внутріімперську** справу, справу **удосконалення**, «покращення» імперії, а не її **знищення**.

Нічого незвичайного у цьому не було. Вихована на традиціях і цінностях російської культури, українська національна інтелігенція певний час не могла не орієнтуватися на політичні доктрини і методи боротьби, вироблені росіянами, і змушена була обмежуватися їх пристосуванням до українських умов. Відчужена від власного народу, його традицій і культури, вона змушена була йти до нього, обтяженою цінностями і традиціями. Хоча і спорідненого, але іншого народу. Це був довгий і важкий шлях. Скалічена нація не могла породити цілком здорову, інтелектуальну еліту. Пошук власних шляхів, змужніння, духовне видужування відбувалося невільно. Але це був шлях до себе і колись його необхідно було пройти до кінця.

Ідеологічним і моральним орієнтиром української національної інтелігенції другої половини XIX ст. було Кирило-Мефодіївське товариство 1846 – 1847 рр. Об'єднавши найвидатніших представників тодішньої української інтелігенції, у тому числі В. Білозерського, М. Гулака, М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка, товариство поставило за мету радикально покращити життя українського народу. Його члени вважали, що для цього необхідно ліквідувати, перш за все, соціально-політичний, кріпосницький гніт. У цьому вони були послідовними прихильниками радикальних російських демократів і впевнено стояли на рівні свого часу.

Але у питанні про національне самовизначення українського народу кирило-мефодіївці були значно поміркованіші. Ідею самостійного існування України вони відкидали. Братерство виступало за демократичну українську республіку у складі загальнослов'янської федерації. Національне відродження України, соціальне визволення її народу кирило-мефодіївці пов'язували з еволюцією Росії в цілому, з трансформацією імперії в демократичну федеративну державу. У поясненнях В. М. Білозерського до статуту Кирило-Мефодіївського товариства про Україну було сказано безапеляційно: «Окреме її існування неможливе (3. – С. 36). Цей висновок різко суперечить змісту і настрою «Історії Русів», де Україна оцінюється не як периферія Великої Росії, а як незалежна країна, що має власну політичну історію і лише під впливом вкрай несприятливих обставин порівняно недавно опинилась у складі Російської імперії.

«Історія Русів» була добре відома братчикам. Одні ознайомилися з нею ще у списках, інші могли прочитати її друкований варіант, що з'явився у 1846 році. Але усі вони, за винятком хіба що Т. Г. Шевченка, залишилися байдужими, а то і ворожими її ідейному спрямуванню. «... Юнацькому серцю нашому, - писав П. О. Куліш, - блаженному спокою під впливом загальноросійської науки і поезії, завдали рану ... автори таких парадоксів, якими повна ... славнозвісна «Історія Русів».

У своїй соціально-економічній програмі кирило-мефодіївці пішли значно далі

авторів «Історії русів», що цілком зрозуміло, враховуючи, що останні жили у зовсім інших часових вимірах. Але у не менш важливому – визначенні національно-державних орієнтирів – приглушена національна свідомість братчиків виявилась не здатною піднятися до рівня «Історії Русів» і вирватися з тенет російського слав'янофільства, хай і витлумаченого з позицій поміркованого українського патріотизму.

Члени товариства були впевнені, що у боротьбі з соціальним злом росіяни і поляки будуть їх братами, і не сумнівалися, що знищення самодержавства і станових привілеїв буде цілком достатнім для здобуття національної свободи. У «Законі божому» (книзі буття українського народу) – програмному документі Кирило-Мефодіївського товариства, написаному М. І. Костомаровим – є твердження, якого не було і не могло бути в «Історії Русів»: «І панує деспот-кат (мається на увазі цар. – Авт.) над трьома братніми народами слов'янськими, править через німців, калічить нівечить добру натуру слов'янську ... » (З. – С. 30). Спроба охарактеризувати імперський режим як наднаціональний не зв'язаний з російським суспільством, теоретично неспроможна і не підтверджується фактами. У світлі цього усі інші теоретичні положення «Закону божого» перетворюються у красиву у т о п і ю.

Світогляд члена Кирило-Мефодіївського товариства, геніального українського поета Т. Г. Шевченка, не вписувався в ідеологічні рамки цієї організації. Роман Шпорлюк, професор Мічиганського університету один з найобізнаніших українознавців сучасності, називає Т. Г. Шевченка «видатним політичним мислителем», який «прагнув незалежної України зі справедливим державним устроєм ... » (4. – С. 163). Така оцінка на Заході найпоширеніша. Поступово вона утверджується і у вітчизняному українознавстві.

Однак, наступні покоління української інтелігенції, діячі національного руху 60 – 90-х років, виявилися не в змозі утриматися навіть на рівні далеко не беззаперечних прагнень кирило-мефодіївців, не говорячи вже про ідеали Т. Г. Шевченка. Діяльність національної еліти України в другій половині XIX ст. проходила, головним чином, в руслі україно-фільських громад, які виникли наприкінці 50-х – на початку 60-х років і після нетривалої еволюції визначили сферою своєї діяльності неполітичне культурництво.

Перехід до культурництва українофіли пояснювали неможливістю і безперспективністю політичної боротьби. В умовах жорстокої урядової реакції, переслідувань української мови і культури, з одного боку, зубожіння мас, їх неспроможності піднятися до розуміння своїх національних і соціальних інтересів, засвоїти сучасні політичні доктрини – з другого, український рух, згідно твердих переконань українофілів, міг зберегтися лише у цій, обмеженій рамками культурно етнографічної діяльності, сфері. У цих вузьких рамках він і продовжував існувати десятиліттями. Мало хто з освічених людей, які вважали себе українцями, чи відчували симпатії до української культури, не говорячи вже про письменників, істориків, етнографів, інших представників національної інтелігенції, не пройшли школу громад. Вклад громадівців у національне відродження українського народу, збереження його мови, розвитку літератури, відтворення історичного минулого, розвінчування його антинаукових, великодержавницьких фальсифікацій величезний. Без їх самовідданої культурницької діяльності українське національне відродження було б неможливе.

Оцінюючи з висоти сьогодення культурницький вибір української національної інтелігенції, слід визнати його глибоку умотивованість. В радикальних формах (таємних гуртках з антиурядовими намірами) український національний рух, який втілювався у діяльності надзвичайно тонкого прошарку інтелектуальної еліти, без ризику бути вщент розгромленим і відкинутим на десятиліття, зберегтися не міг. Досвід Кирило-Мефодіївського товариства підтверджував це переконливо.

Але життя досить часто змінювало обставини, розширюючи «межі можливого». Те, що вчора здавалося нереальним, могло бути цілком здійсненим сьогодні, чи завтра. Усвідомлення цього, а значить і готовності змінювати поведінку, швидко визначили нові орієнтири, бракувало членам громад. У переважній більшості з них сформулювалося

тверде переконання про виключність етнографічного українофільства, про неможливість постановки політичних питань взагалі. Один з видатних українофілів 70 – 90-х років, відомий письменник і громадський діяч О. Я. Кониський так характеризував зміст роботи своїх однодумців: «Я запевнився, що нема другого путі до загального добра, як освіта народу і разом з нею моральне виховання: досягти сього можна лишень школою, книжкою, проповіддю на народній мові і прикладом життя. Іти сією стежкою – і значить бути українофілом ... Кажу: само лишень українофільство може спасти народ від страшної темноти, убожества, деморалізації і експлуатації його різними п'явками: «Коли б я міг, я б сказав у вічі хоч би самому імператорові: «Українофільство – спасеніє Росії! Візьміться за нього – і спасетеся, і спасете» (5. – С. 24). Такою була програма практичної діяльності українофільських громад.

Була у них також мрія, ідеал майбутнього: автономна Україна у складі Російської держави. На більше нать у мріях члени громад не сподівалися.

Але ж вони не могли не розуміти просту річ: національний рух неминуче висуває на порядок денний питання про політичну незалежність. Це аксіома, яка підтверджувалася досвідом багатьох народів світу. Життя вимагало відповіді: чи розвивається український народ у напрямку утворення власної держави, чи він приречений на бездержавне існування.

Ставлення українофілів до самостійницької перспективи власного народу було негативне. У кращому випадку, відповідь зводилася до висновку: не час. «... І українська мова, і українська політична самостійність складають ще проблему, для вирішення якої може, потребується століття» (6), - писав у листі до О. Алчевського у 1863 році П. І. Куліш. А у післямові до «Чорної ради» він вказав, що цим твором прагне «виставити в усій виразності уособленої історії політичну марноту... України і довести кожному хитливому розуму ... моральну необхідність злитися в одну державу південноруського племені з північним». Песимізм у оцінці перспектив національного визволення України був властивий і М. І. Костомарову, і В. Б. Антоновичу.

Навіть демократично настроєні українофіли не знаходили аргументів для обґрунтування незалежності України. Вони залишалися певними, що маси не свідомі необхідності боротьби за своє визволення, що залишаються міцними підвалини абсолютизму в Росії, а російські демократи не у змозі кинути йому виклик. Ця остання обставина здавалася особливо важливою; приймалася як аксіома, як самозрозуміла думка, що доля українського народу найтісніше зв'язана з долею інших народів імперії, особливо, російського народу. Цей історичний зв'язок, на думку членів громад, не залишає підстав для надій на самостійне політичне існування України. Що ж стосується часткового вирішення питання – здобуття автономії – то це сприймалося як цілком можлива річ. Автономії, на думку українофілів, можна досягти у співпраці з урядовими колами чи опозиційними царизму силами. Українофіли – консерватори сподівалися на сприяння перших, демократи – других.

Концентроване антисамостійництво, яке панувало в українському національному русі 60 – 90-х рр. XIX ст., мало глибоке підґрунтя. причин занадто багато, але на одну самі члени громад пізніше вказували особливо часто: традиційна відчуженість від власного народу, його культури і звичаїв заглибленість у російську культуру, її цінності і орієнтири. Український національний рух переживав пору свого дитинства і не був готовий виступити з самостійною політичною програмою, обмежуючись пристосуванням до власних потреб чужих ідей. Софія Русова, яка добре знала психологію, світогляд українофілів, писала, що вони, «...виховані в російській школі, в російському суспільстві, не мали віри в державні сили українського народу і все трималися за російські погляди, за російську державну систему, вважаючи федерацію і тісну згоду з Росією за найбільше щастя для України» (7. – С. 163). Таким чином, насправді аполітизм громад, етнографічне українофільство – це не що інше, як особливий напрямок політики, як би від цього слова не відхрещувалися громадівці. Це політика людей, які щиро любили український народ,

бажали йому добра, але не знали по-справжньому можливостей цього народу і не знаходили в собі сили і рішучості для боротьби за його визволення. Ці погляди – органічне відторгнення ідеї незалежності України – склали цілу політичну традицію, потужне інтелектуальне поле, яке формувало свідомість нових поколінь української інтелігенції.

Але орієнтація громад на політичне культурництво з його туманними надіями на автономію не могла продовжуватися нескінченно. З роками в українофільському русі все більше і більше посилювалися радикальні елементи, які схилилися до активніших форм діяльності. Це була реакція на ті глибокі зміни в суспільстві, якими супроводжувався капіталістичний розвиток України в умовах імперського гніту. Від українофільських громад, які поступово оновлювалися і ставали все численнішими, стали відколюватися молодіжні гуртки – молоді громади, у тому числі з сильними самостійницькими настроями. Як «гурткове явище» українське самостійництво з'явилося 1888 р. Так, принаймні, вважав відомий філософ, у 80-ті роки XIX ст. студент Київського університету, учасник молодіжних гуртків Б. О. Кістяківський (8. – С. 135).

Найвідомішою молодіжною організацією, яка виступала з окремою платформою, що різко відрізнялася від поглядів представників старих громад, було «Братерство Тарасівців», яке склалося у 1891 р. і за два роки існування об'єднало молодіжні гуртки Харкова, Києва, Чернігова, Одеси і деяких інших міст. «Тарасівці» відмежувалися від громадівців-українофілів, хоча і визнали їх видатний вклад в українське національне відродження. У єдиному документі, який зберігся в результаті діяльності «Братерства Тарасівців» - «Profession de foi молодих українців» - відзначається: Українофільство показало нам і цілому світу, що існує, нидіє якийсь зневолений, зрабований народ, що зветься українцями: воно поставило нашу ідею на міцний науковий ґрунт» (9. – С. 202). Але молодь була певна, що часи етнографічного українофільства минули. «Що минуло, те не повернеться». Доля людини тісно зв'язана з долею нації, до якої вона належить. Нація, особливо така, якою є українська, за твердим переконанням членів «Братерства Тарасівців», у свою чергу, може вільно розвиватися лише тоді, коли має власну державу. Для «Тарасівців» це була аксіома і своєрідний «категоричний імператив» - загальний обов'язковий моральний закон, яким вони мали керуватися. Ось чому завдання кожного українського патріота полягає в тому, щоб «віддати усі свої сили на те, щоб визволити свою націю з того гніту, в якому вона зараз перебуває і дати задля користі людськості ще одну вільну духом одиницю». (9. – С. 202).

«Profession de foi для молодих українців» був лише частиною програми «Братерства Тарасівців», яка у повному об'ємі не збереглась. У споминах одного з фундаторів і ідеологів І. Л. Липи, пізніше відомого українського письменника і активного діяча самостійницького руху, відзначалося, що програма молодих «Тарасівців» передбачала есерівське вирішення аграрного питання з націоналізацією землі, містила соціал-демократичні пункти щодо робітничого питання. Але найважливішою була політична частина програми. Вона передбачала «сепаратизм самостійності України, Іншої України, як самостійної, Тарасівці» собі й не уявляли» (10. – С. 264), - писав І. Липа.

Поява «Братерства Тарасівців» бала серйозним викликом аполітичному українофільству. Але заклики до боротьби за власну державність, попри те, що були сформульовані у загальній формі і не містили програми конкретних дій, старими громадівцями були відкинуті як абсолютно нереальні, передчасні, донкіхотські. До того ж, досить швидко «Тарасівці» опинилися у полі зору царської поліції, яка замах на «єдину і неподільну» сприймала як один з найтяжчих злочинів.

Частина членів братерства була заарештована, і інших вислали в села.

Ортодоксальні українофіли пробували зобразити появу «Братерства Тарасівців», як неприємний епізод, не вартий серйозної уваги. Однак, дальший розвиток подій показав, що це не так. Імперія вступала у нову смугу історії. Суспільні суперечності виривалися з-під контролю уряду і виливалися в політичну боротьбу, посилювався національно-

визвольний рух пригнічених народів. Це не могло не відбитися на становище громад. Засудивши своїх молодих колег-самостійників, старогромадівці зустрілися з новою «ерессю» у своїх рядах – соціалізмом. У 1893 – 1894 роках під проводом молодого поета, талановитого поета-філософа Івана Стешенка у Києві сформувалася студентська громада, що різко критикувала аполітичне українофільство і інтенсивно вивчала соціалістичну літературу. Громада перетворилася в соціал-демократичний гурток, у якому, крім І. Стешенка, працювали Леся Українка, М. Коцюбинський, М. Кривенок, Б. Ратнер та інші (П. – С. 43, 45).

Таким чином, усталений світ аполітичного українофільства розколовся. Молодь вперто тяглася до політики, відкидаючи нерішучість і непослідовність старшого покоління. Життя ставило доленосні питання, усвідомлення яких кликало до активних дій, але традиції минулого паралізували волю. Цю обставину надзвичайно глибоко змалювала у 1896 р. Леся Українка:

*Так, ми раби, немає гірших в світі!
Фелахи, парії – щасливіші за нас
Бо в них і розум і думка сповиті,
А в нас огонь Титана ще не згас.
Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі.*

Перед керівниками старих громад відкривалася перспектива залишитися «генералами без армії». В цих умовах вони також розгорнули пошук нових форм діяльності, які б краще відповідали вимогам часу, в допомогли уникнути поширення серед українців національного радикалізму, з одного боку, і соціалізму, з іншого. Виникла ідея об'єднати розрізнені українофільські громади навколо єдиного центру, спроможного утримувати під контролем суперечливі політичні тенденції своїх членів.

Установчий з'їзд об'єднання громад, який одержав назву Загальної української організації, відбувся в Києві у вересні 1897 р.

У формуванні Загальної організації активну участь взяли «Тарасівці». В джерелах є вказівки, що гурток «Тарасівців» («молоді, яскраво виражені українці» М. Міхновський, В. Шемет, М. Кононенко, Є. Тимченко) корпоративно влився до Організації і навіть був представлений у її Раді двома членами. Пізніше у Загальну організацію влилися члени соціал-демократичного гуртка І. Стешенка. З 1900 р. І. Стешенко став членом Ради.

Після утворення Загальної української організації діяльність Громад піднялася на новий рівень. Значно позвавилася видавнича справа. При Раді склався гурток у складі С. Єфремова, Ф. Матушевського, В. Дурдуківського, О. Лотоцького, В. Страшкевича, В. Доманицького, В. Прокоповича, які налагодили видавництво дешевих українських книжок. Пізніше з цього гуртка склалося видавниче об'єднання «В і к».

Рада Організації контролювала роботу української книгарні, що належала їй, хоча діяла, як заклад «Киевской старины». Завдяки активній роботі Ради і провінційних громад у перші роки існування Загальної організації було проведено декілька святкових вечорів, присвячених Є. Гребінці, М. Максимовичу, Г. Сковороді. Рішенням Ради було організоване святкування 35-річчя музичної діяльності М. В. Лисенка, яке пройшло не лише на Наддніпрянщині, у Києві, але і в Галичині, у Львові, а також на Буковині, в Чернівцях. Святкування відкриття пам'ятника П. І. Котляревському, яке проводилося у 1903 р. в Полтаві, справило глибоке враження не лише на присутніх, але і на широкі кола громадськості всієї України, сприяючи зростанню національної самосвідомості.

Це була важлива робота, яку, крім членів Загальної організації, на Україні нікому було виконувати. І такий характер діяльності більшість громадівців цілком задовольняв. Однак

радикальні елементи Організації, особливо молодь, прагнули до активних політичних дій, створення на базі громад повноцінної політичної партії з чіткою програмою і статутом. Власне, заради цього вони і приєдналися до Загальної організації. Для молоді була не зрозуміла впертість ветеранів громад. Політична ситуація в імперії стрімко змінювалася. Модернізація усіх сторін життя, яку ніс капіталізм, наштовхувалася на дряхліючі державні інститути. Це протиріччя знаходило свій вияв у політичній боротьбі, яка розхитувала імперію. В Росії йшло формування соціал-демократичної партії (РСДРП). Консолідувалися також ліберальні елементи, готуючи утворення конституційно-демократичної партії. І соціал-демократи, і ліберали прагнули поширити свою діяльність на Україну, залучаючи до своїх організацій найбільш активних представників місцевого населення.

Ці процеси супроводжувалися глибинними зрушеннями у свідомості української інтелігенції, посиленням самостійницьких настроїв. Так, І. Я. Франко, один з засновників галицької Української радикальної партії, учень і послідовник М. П. Драгоманова, в решті речт відійшов від свого вчителя і став одним з найавторитетніших речників ідеї незалежної демократичної української держави. В 1900 р. в поглядах Драгоманова І. Я. Франко вже вбачав «брак віри в національний ідеал, продуманої до крайніх консеквенцій також на політичному колі» (12. – С. 81). У статті «Поза межами можливого» І. Я. Франко відкидає аргументи тих, хто доводить «неможливість незалежності України з огляду на економічні, так звані «жолудкові» (тобто, шлункові), фактори. Франко легко доводить, що саме економічні інтереси і вимагають у першу чергу ліквідації національного гніту: «... Жолудкові ідеї, тобто національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в противнім разі розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невільництва, занидіння, пауперизації, культурного застою і упадку». Тих, «хто не ставить се питання так широко», І. Я. Франко називає «прихильниками здорового холопського розуму» (12, – С. 4, 2).

Ці думки одного з найвищих авторитетів визвольного руху того часу співзвучні з настроями української молоді, штовхаючи її до повного розриву з культурницькою традицією. На початку 1900 р. склалася перша політична партія Наддніпрянської України – Революційна українська партія (Р У П).

На початку свого існування РУП стояла на самостійницьких позиціях, які прагнула поєднати з соціалістичною перспективою. Саме нерішучість у постановці політичних питань керівництвом Загальної Української організації, відштовхнула від неї молодь. Ідеологічною платформою партії стала промова молодого харківського адвоката М. І. Міхновського були надруковані в лютому – березні 1926 року в часописі «Культура і побут». У ній письменник характеризував російську літературу як внутрішньо чужу українській духовності. Він писав, що «від російської літератури, від її стилів українська поезія мусить якомога швидше тікати» (10, 573). Крім того, М. Хвильовий задається питанням: Україна самостійна держава чи ні? Він вважає, що самостійна, і коли так, то вона повинна мати свою літературу, при чому орієнтуватися ця література повинна «у всякому разі не на російську!» (10, 573).

Найрадикальніші думки письменника були висловлені ним у памфлеті «Україна чи Малоросія?».

На той час навколо імені М. Хвильового зчинився такий політичний гвалт, що і найсміливішому редакторові не спало б на думку надрукувати памфлета письменника. Точної дати написання памфлету не встановлено, можна припустити, що написаний він був в середині 1926 року, бо архівна справа, в якій було знайдено памфлет «Україна чи Малоросія?», датується 3.10.1926. До останніх років вважалося, що текст памфлету загублений, автори української діаспори в своїх дослідженнях постійно згадували про памфлет, навіть наводили цитати, але ніде не зустрічався повний текст памфлету (2, 3575; 9, 13 – 14).

Лише в умовах сьогодення київський дослідник О. Мукомела знайшов повний текст «України чи Малоросії?», який був надійно схований у фондах центрального партійного архіву (11). Вперше памфлет був надрукований на сторінках журналу «Слово і час» (1990. - № 1).

Треба зазначити, що в примірнику тексту, знайденого в архіві, є тільки назва, а прізвище автора відсутнє. Можна припустити, що вказаний текст використовувався партійними функціонерами в службових цілях. Підтвердженням цьому може бути добірка цитат, які були відірвані від контексту і використовувалися для компрометації письменника.

Таким чином, у памфлетах М. Хвильовий висловив свої основні погляди на шляхи розвитку української літератури. Концепції, яку розвинув письменник, не можна закинути браку суцільності. Вона в кожній своїй тезі і в кожному своєму слові гостро полемічна, різко скерована проти офіційного курсу партії, протиставлена основним теоретичним настановам більшовицької доктрини. М. Хвильовий проповідував те, до активної політичної боротьби. «Часи вишиваних сорочок, свити та горілки минули і ніколи вже не вернуться... Українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і безпощадної. Вона вірить у сили свої і національні і вона виповнить свій обов'язок. Вона виписує на своєму прапорі ці слова: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ!» Вона віддає себе на служіння цьому великому ідеалові, і доки хоч на клапті української території пануватиме чужинець, доти всі покоління українців ітимуть на війну. Війна проводитиметься так само відповідно, як і боротьба фізичною силою...» (14, – С. 22).

Майже одночасно з РУП у 1901 р. була заснована невелика політична організація, яка оголосила себе Українською соціалістичною партією (УСП). Її найвідомішими керівниками були Б. Ярошевський, М. Меленевський. Ця партія мало відрізнялася від РУП. Вона також проголосила відданість ідеї самостійності України, яку прагнула поєднати з перспективою соціалістичної революції. Не випадково, у 1903 р. УСП увійшла до складу РУП.

На початку 1902 р. М. І. Міхновський і деякі його однодумці заснували власну самостійницьку політичну групу, яка одержала назву Українська народна партія (УНП). Від РУП і УСП цю партію відрізняла чітка, послідовна орієнтація на досягнення незалежності України. Вирішення соціально-економічних питань ставилося у безпосередню залежність від здобуття самостійності (II. – С. 100). УНП залишалася вірною букві і духу «Самостійної України» і була байдужою до соціалістичних настроїв, які поширювалися серед молодих членів РУП. Що ж стосується Революційної української партії, то, залишаючись самостійницькою, вона з часом стала критикувати промову М. І. Міхновського за брак у ній «соціалістичного світогляду». В решті решт РУП відкрито оголосила свою вірність марксизму. «Ідеї Маркса вливають в ній (в Україні – Авт.) з жвавістю нової, молоді енергії, і під впливом сего ростуть нові сили, росте новий рух, росте нова Україна» (15. – С. 4), – відзначалося у редакційній статті органу РУП «Г а с л о».

Таким чином, у 1902 р. на Наддніпрянській Україні діяли три політичні партії, які досить твердо стояли на самостійницьких позиціях – РУП, УСП і УНП. Усі вони сподівалися на підтримку студентської молоді, семінаристів, гімназистів-старшокласників, народних вчителів, дрібних чиновників, залучаючи їх до своїх організацій. Та саме ці професійні групи раніше були традиційною базою Загальної української організації і її місцевих громад. Молодь відверталася від старогромадівців. РУП оголосив 90-ті роки «втраченими», «пустим змаганням української молодіжі з старшими українцями» (15. – С. 8). Нищівній критиці піддав аполітичне українофільство М. І. Міхновський, який у «Самостійній Україні» писав, що його представники «виплекали цілий культ страхолопства, виробили цілу релігію лояльності, ...нечуваним сервілізмом, своєю безідейністю, своєю незвичайною інертністю відіпхнули від себе цілий

ряд рухів молодіжі, що стояли на українському національному ґрунті. Сі покоління надали українофільству характер недоношеної розумом етнографічної теорії... Між молодістю Україною і українофілами немає ніяких зв'язків, ...» (14. – С. 21).

Нові партії, особливо РУП, ввібрали в себе кращих представників молоді української інтелігенції. До РУП і УСДРП, яка у 1905 р. прийшла їй на зміну, входили Д. Антонович, М. Вороний, В. Винниченко, Д. Дорошенко, А. Жук, А. Лівичикий, М. Коцюбинський, І. Стешенко, Леся Українка, Б. Матрос, Б. Матюшенко, О. Олень, С. Петлюра, М. Порш, В. Садовський, О. Скоропис-Йолтуховський, С. Черкасенко, В. Чехівський, М. Шаповал, Л. Мацієвич і багато інших відомих письменників, публіцистів, істориків, громадських діячів.

Об'єднання радикальної української інтелігенції в самостійницьких партіях ліквідувало монопольне становище в українському національному русі Загальної організації. Однак, її вплив відчувався досить сильно. В безпартійних громадах, які входили до Організації, об'єднувалася інтелектуальна еліта нації. Від того, чи залишаться вони на своїх стихійно-автономістичних позиціях, розгорнувши її в політичну програму, чи перейдуть до самостійництва, багато в чому залежала політична орієнтація національного руху в цілому.

Обставини склалися так, що активні елементи Загальної організації еволюціонували в напрямку утворення поміркованої національно-ліберальної партії, установчий з'їзд якої відбувся в 1904 р. і яка одержала назву Української демократичної. Ця партія відкинула соціалізм і самостійництво, прагнучи закріпитися в центрі політичного спектру У к р а ї н и.

Вихідним пунктом програми українських демократів була вимога «ліквідації політичного абсолютизму, встановлення парламентського ладу». Пропонувалося введення «найширшої національної і місцевої автономії України, яка управлятиметься загальнодержавним парламентом і українським сеймом». У відання останнього пропонувалося передати «всю фінансову і економічну політику, за виключенням потреб загальнодержавних». Програма передбачала введення української мови в школах, судах, державних і громадських установах. Далі члени УДП не йшли. Про самостійне існування України вони говорити не наважувалися. В поміркованості і, як їм здавалося, виваженості програми українські демократи вбачали запоруку її життєвості. Насправді, програмні пункти УДП, особливо ті, що стосувалися автономістичних домагань партії, були наскрізь утопічні, нездійсненні. Повноцінної автономії у складі Російської держави Україна не могла досягнути. Брак розуміння цього - хронічна хвороба української інтелігенції. У російському суспільстві не було соціально-політичних сил, які б погодилися на федеративну перебудову країни. Імперському режиму така перебудова несла загибель. Російські ліберали погоджувалися на автономію Польщі і Фінляндії і були принциповими противниками національного самовизначення України. Автономія України не входила також у плани російських соціал-демократів, які мріяли про створення унітарної соціалістичної республіки. Таким чином, не залишалось нічого іншого, як орієнтуватися, головним чином, на власні сили, на масові дії народних мас, на національно-демократичну революцію. Але такий розвиток подій суперечив планам і переконанням членів УДП. Це – тактика, самостійників. Саме самостійникам вдалося досить точно відчутти провідну тенденцію історичного розвитку – утворення на руїнах багатонаціональних імперій самостійних держав. В той же час українські демократи, орієнтуючи національні сили на досягнення автономії, штовхали їх на малоперспективний шлях.

Влітку 1905 р., в умовах революції, в УДП стався розкол. «Консерваторів» покинули рішучіші елементи, у тому числі Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Левицький, Ф. Матушевський. Вони оголосили про утворення нової партії – Української радикальної партії (УРП). Є. Чикаленко відзначав, що від демократів до радикалів перейшли «всі більш ліві елементи», хоча ця «лівизна» була умовна. В цьому переконує порівняння змісту програмних документів обох партій. Їх основні положення співпадали, хоча УРП

дещо рішучіше ставила питання самовизначення українського народу. «Коли ж би нам показалося, що українському народові не дали автономії, або хоч і дали б, та держава мішалася б до його справ і не дозволяла б нашому народу порядкувати собою так, як він хоче, і завести такий лад з землею, фабриками й заводами, як тут писано, тоді Українському народу доведеться відокремитися від Росії і завести свою Українську Демократичну (Народну) Республіку» (16. – С. 45), – передбачалося в брошурі УРП «Чого нам треба», написаній Л. Яровенком (Б. Д. Грінченком).

Революція 1905 р., в ході якої українські радикали і демократи опинилися перед перспективою бути поглинутими активнішими і сильнішими політичними конкурентами, сприяла їх зближенню. Вітру у вітрила обох партій додав Маніфест 17 жовтня 1905 р., який обіцяв проведення виборів до Державної думи. Восени 1905 р. з'їзд УДП майже одностайно висловився за об'єднання з радикалами – як гласила резолюція, «враховуючи наближення виборів до Думи і можливість видавати українську газету». У ніч з 29 на 30 грудня 1905 р. в помешканні Чикаленко в Києві об'єднана комісія від двох партій виробила спільну програму і погодилася на назву партії – УДРП. Так перестала існувати УДП і, за словами Є. Х. Чикаленка, «була утворена нова, Демократично-радикальна партія, яка складалася з тих же громад, що і Демократична, що і Безпартійна загальна організація». До Ради партії, яка виконувала функції ЦК, ввійшли Є. Чикаленко, Б. Грінченко, С. Єфремов, Ф. Матушевський, М. Левицький.

Принципово нового в ідеологію українського національно-визвольного руху УДРП не внесла. Її програма повторювала ідеологічні установки представників. Але поява цієї партії на політичній арені України в умовах проголошених урядом і громадських свобод справила на національний рух помітний вплив. Ця партія опинилася у центрі прагнень українців позбавитися принизливих обмежень і заборон царизму в культурно-освітній сфері. Члени УДРП були ініціаторами численних петицій проти переслідування української мови, брали участь в депутаціях до властей з вимогою національних поступок, добивалися постановки і обговорення українського питання в міських думах і земствах, публікувати статті з обґрунтуванням необхідності надання автономії Україні, енергійно взялися за організацію «Просвіт», драматичних і музичних гуртків, започатковувати українські газети і журнали, організували українські кафедри в університетах. Нарешті – і це вершина політичної діяльності українських радикалів-демократів в роки революції 1905 – 1907 рр. – завдяки їх цілеспрямованій роботі українське питання на весь голос зазвучало в Державній думі.

Вся робота велася у руслі головної програмної ідеї УДРП: досягнення автономії України у складі перебудованої на федеративних засадах Російської держави. Ця ідея привернула до себе нових adeptів, у тому числі і М. С. Грушевського – без сумніву, найвпливовішого діяча українського національно-визвольного руху цих років. «Без перетворення Росії у вільну спілку народів немислиме повне її оновлення, повне звільнення від темних сил минулого» (17. – С. 142), – писав М. С. Грушевський в брошурі «Освобождение России и украинский вопрос» виданій у 1907 р. Саме про федерацію, «спілку народів». А не про державну незалежність України мріяв М. С. Грушевський. Під цю свою позицію він підводив теоретичний ґрунт, стверджуючи, що «народність для свого розвитку не потребує неодмінно політичної самостійності (17. – С. 61). Грушевському належить детально розроблений конституційний проект, який передбачав автономний статус України, громадянські свободи, ліквідацію усіх обмежень національного життя (18. – С. 127 – 136).

Утворення Демократичної і Радикальної партії, їх злиття в Українську демократично-радикальну партію, посилення автономістських настроїв серед ліберальної інтелігенції співпало з завершенням складної ідеологічної трансформації РУП, яка почалася негайно після відмови партії від брошури «Самостійна Україна» як свого програмного документу. «Велику помилку зробив би той, хто лічив би світогляд тої брошури тепер типовим для нашої партії» (19. – С. 4). – відзначалося у першому номері

офіційного органу РУП «Гасло» за 1903 р. Відмова Революційної української партії від ідеї самостійності була прямим і безпосереднім наслідком поширення серед її членів марксистських настроїв. Соціалізм Маркса і Енгельса – поза національний, космополітичний, для якого, за висловом І. Я. Франка, «любов до народу і до поступу нічого не значить» – оцінювався геніальним українським письменником і мислителем як небезпечний для українського національного руху. У рецензії на книгу А. Фаресова «Народники и марксисты» (Петербург, 1899) Іван Франко стурбовано висловився з приводу поширення на Україні німецького соціал-демократизму: «Дуже сумно, що на доктрину ловиться в значній часті гарячіша українська молодь, хоча соціал-демократизм стає ворожо як проти усяких об'явів суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і проти національного українського руху і з того погляду є для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в'яже руки, то соціал-демократизм краще душі, наповнюючи їх ... фальшивими доктринами і відвертає від праці на ріднім ґрунті» (20. – С. 272).

Але було б грубим спрощенням зв'язувати поширення соціалістичних ідей, принаймні, на Наддніпрянщині, виключно з іноземними – німецькими, чи то російськими впливами. Володимир Кулик у статті, присвяченій урокам Української революції, називає гегемонію соціалізму у визвольному українському русі «виразною ознакою недозрілості» останнього. «Соціалістичну неповноту, скалічений бездержавністю класовий спектр української нації інтелігенція виставляла як ідеал демократичного суспільства без панів і буржуазії» (21. – С. 62), – пише В. Кулик. Заперечувати не безглуздо. Протягом декількох десятиліть вектор інтересів української інтелігенції чітко схилився в бік селянина, його соціально-економічних запитів. Переважна більшість українських політиків перебувала в полоні народницьких настроїв, а питання національно-державного життя України були для них байдужими.

Цей ідеологічний «дисбаланс» визначив, у кінцевому рахунку, долю Революційної української партії. Оголосивши свою вірність марксизму, вона стала відходити від ідеї самостійності, дрейфуючи у бік російської соціал-демократії, яка кликала до інтернаціональної соціалістичної революції, Результатом цього був партійний розкол, який трапився після грудневого з'їзду 1904 р. у Львові. Виділилася нова соціал-демократична організація під назвою «Українська соціал-демократія». Своім завданням вона поставила «не дати відтягти український пролетаріат у бік буржуазно-радикальної «Самостійної України» і «привести український пролетаріат в пролетарську родину всього світу». Через деякий час ця група приєдналася до РСДРП як національна організація, прийнявши назву «Українська соціал-демократична Спілка». Між «Спілкою» і РУП розгорнулася боротьба. «Спілку» звинувачували у зраді національних інтересів, у свою чергу, «Спілка» звинувачувала РУП як «дрібнобуржуазну», «націоналістичну» партію.

«Спілка» повела за собою меншість РУП. Основна частина РУП зберегла повну організаційну самостійність і в 1905 р. перетворилась в Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП).

У цій партії зразу ж розгорнулася дискусія з національного питання. Порушив його Дм. В. Антонович, який оголосив національне питання «неіснуючим», відкинув думки про самостійність України як реакційні і закликав задовольнитися обласним самоврядуванням, де національне питання «саме собою розв'яжеться». Д. Антонович виступив за тісні зв'язки з РСДРП. Його опонентом в партії був М. Порш, який переконав українських соціал-демократів, що найкращий вихід для України – «автономія, котрій слід дати національно-територіальний характер». Пізніше, якщо виявиться, що така автономія не в змозі вирішити національне питання, «пролетаріат мусить прийняти у свою програму постулат політичної самостійності (22. – С. 36). Вимога автономії ввійшла частину Ерфуртської програми німецької соціал-демократії.

Організаційне дроблення національно-патріотичних сил супроводжувалося

наростанням войовничо-атисамостійницьких настроїв освіченої частини українського суспільства. Єдина партія, яка в умовах революції 1905 – 1907 рр. не відмовилася від самостійницької програми – Українська народна – опинилася в політичній ізоляції. Усі тодішні авторитети були їх непримиренними опонентами. Так, з різкою критикою самостійників на сторінках соціал-демократичного журналу «Україна» виступив С. В. Петлюра, один з керівних діячів УСДРП. Він звинуватив їх у «обмеженості і вузькості»; в членах УНП він вбачав «національну хворобливість», «психопатологічний елемент», а у практичній діяльності партії – сприятливий ґрунт «для зростання серед українського населення таких несимпатичних явищ, як антисемітизм, русофобія і навіть людожерство до інших національних елементів на Україні» (23. – С. 54, 56, 64), інший відомий діяч УСДРП, видатний Український письменник В. К. Винниченко також нещодавно критикував самостійників. В одному з його ранніх оповідань, написаних у роки першої російської революції, виведено карикатурний образ самостійника Данила Недоторканого, «щирого українця», який за свою войовничу непримиренність, у національному питанні опинився у тюрмі. В цьому образі вгадуються риси самого М. І. Міхновського – лідера УНП: «Високий, здоровенний голов'яга з довгими козацькими вусами... Ходить у вишиваній сорочці з стьожкою». Дізнавшись, що разом з ним у тюрмі сидять росіяни, пересварився з ними: «Геть, – кричить, – чортова кацапня з наших українських тюрем! Чого поналазили сюди!» (24 – С. 65-70). Карикатурна фігура Недоторканого у партійних колах української інтелігенції і на сторінках періодичної преси використовувалася як узагальнюючий образ самостійника.

Глуха, непроникла стіна оточувала самостійників. Заклики і аргументи відкидалися, перекручувалися і осміювалися. Є. Х. Чикаленко писав, що до 1917 р. «українці, навіть у найфантастичнішій програмі своїй, далі автономії не йшли (25. – С. 242). М. С. Грушевський у 1917 році писав про самостійників, як про «окремих людей, або ... дрібних гуртків, які залишалися поза межами поступового українства. А організоване українство безоглядно заявляло проти них» (26. – С. 106). Але незважаючи на вкрай несприятливі умови, УНП залишалася в цілому вірною своїй самостійницькій програмі і в умовах революції 1905 – 1907 рр. і після неї.

Поразка революції 1905 – 1907 рр. супроводжувалася деморалізацією українських національних партій. УДРП охопили ліквідаторські настрої і вона на початку 1908 р. припинила свою діяльність, трансформувалась в Товариство українських поступовців (ТУП) – об'єднання автономних громад, своєрідне повторення Загальної української організації, пристосоване до нових умов. Інші партії продовжили свою діяльність у глибокому підпіллі. Почалося переосмислення попереднього політичного досвіду, яке найглибше охопило «правий» і «лівий» фланги українською національного руху, майже не торкнувшись його «центру». Як часто у подібних випадках, периферійні політичні течії виявилися чутливішими до нових запитів суспільного життя.

У 1907 р. відбувся з'їзд українських соціалістично-революційних організацій, який мав завданням утворити нову політичну партію України. Молоді есери прийняли програмний документ, який орієнтував українських революціонерів на соціально-економічну боротьбу і здобуття самостійної України з демократичним республіканським ладом (2. – С. 7 – 8). В умовах реакції діяльність есерів значно ослабла і продовжувалася в підпіллі і, частково, в еміграції.

Напередодні світової війни самостійницькі настрої стали відроджуватися і в середовищі українських соціал-демократів. На початку 1911 р. Л. Юркевич, А. Жук, В. Степанківський вирішили створити самостійницьку загальноукраїнську організацію, зорієнтовану на здобуття незалежності і об'єднання України після розгрому Росії у майбутній війні з Австро-Угорщиною та її союзниками. До участі у боротьбі цієї організації було вирішено залучити відомого історика і громадського діяча правої орієнтації Вячеслава Липинського, який відбивав настрої тих елементів національного руху, що орієнтувалися на консервативний державницько-монархічний варіант незалежної

України Складався блок сил, які мали різні соціально-економічні інтереси, але об'єднувалися ідеєю незалежності України. Однак ці запізнілі кроки українських політиків назустріч один одному не мали логічного завершення. Міжпартійні суперечки не були подолані і об'єднаної організації утворити не вдалося, хоча певна кристалізація самостійницьких сил все ж відбулася. (28. – С. 34 – 35).

З початком першої світової війни частина соціал-демократів – як членів УСДРП (В. Дорошенко, А. Жук, М. Залізняк, Д. Донцов), так і промосковської «Спілки» (М. Меленевський і О. Скоропис-Йолтуховський) утворили Спілку визволення України, яка стояла на платформі підтримки Австро-Угорщини в війні з Росією. Найхарактерніше в утворенні СВУ – участь у ній членів «Спілки». Тісні контакти з російськими соціал-демократами відкрили багатьом з них очі на справжні, а не декларативні, цілі РСДРП. У зустрічі з одним з діячів «Спілки» Арнольдом Рішом М. Меленевський сказав: «Для України найкраще було би в відділитися від Росії, бо сама реакція і національний гніт властиві не лише царському режиму, але й відсталості москалів». Друга, не менш важлива і з першою зв'язана обставина: орієнтація на національно-державні, а не на соціально-економічні пріоритети, прагнення вирішити аграрне, та інші фундаментальні питання зміни суспільного ладу в руслі боротьби за незалежність України. Платформа СВУ, написана М. Меленевським, передбачала вирішення аграрної реформи, а Україна у ній мислилася, як «конституційна монархія з демократичним устроєм, однопалатною системою законодавства, горожанськими, язиковими і релігійними свободами для усіх національностей і сповідань, з самостійною українською церквою» (29. – С. 204).

Самостійницькі настрої охопили в роки першої світової війни значну частину українських політиків. Київський філософ Б. О. Кістяковський навіть стверджує, що самостійництво в Україні з 1915 р. стало поширюватися «у вигляді масової течії» (8. – С. 135). Це перебільшення, хоча така тенденція справді існувала. Її розвитку сприяли українські есери і члени Української народної партії (УНП). З початком війни головна рада Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) виступила з рядом відозв, у одній з яких, адресованій селянам, говорилося: «Самостійна, ні від кого незалежна Україна ... – ось наша ціль!.. Хай живе революція для здобуття вільної України» (27. – С. 9). З 1915 р. київська організація УПСР стала друкувати свій підпільний журнал «Боротьба», який пропагував самостійницькі ідеї. Інші місцеві есерівські організації тоді також стояли на позиціях самостійної України. Під впливом самостійників – як есерів, так і членів Української народної партії – перебувала, утворена в 1915 р. «Юнацька спілка», що об'єднувала студентські і учнівські гуртки Правобережжя. Усвідомлення необхідності утворення власної держави проникло в безпартійні кола інтелігенції і навіть в офіцерське середовище.

Але самостійницькі настрої в Україні в роки війни так і не стали пануючими. Більшість представників української національної інтелігенції підтримували Товариство українських поступовців, яке коливалося між нейтралітетом і підтримкою Росії у веденні загарбницької війни. Знову і знову, всупереч жорстоким урокам історії, українці звертали погляди до Росії, сподіваючись з її допомогою відновити єдність українських земель і добитися жаданої автономії.

Лютнева революція 1917 р., знищивши самодержавний режим, відкрила унікальну історичну можливість для реалізації священного права українського народу на самовизначення і утворення власної держави. Як і у критичні моменти минулого, на перший план знову виступила готовність народу і його провідників до самостійних політичних дій в ім'я досягнення цієї високої мети. Але вже перші дні свободи продемонстрували глибокі розбіжності в національно-визвольному русі, різні підходи до питання про майбутнє України.

З березня (16 березня за н. ст.) лідер УНП, у той час поручик, урядовець Київського округового військового суду М. І. Міхновський здійснив спробу утворити організаційний центр самостійницьких сил, який зміг би стати органом тимчасового державного

правління усіма сферами життя незалежної України і добився б скликання українського парламенту та відповідального перед ним уряду. Цей орган називався «Українською Центральною Радою» (УЦР) (30. – С. 55). Крім самостійників, членів УНП, у його утворенні взяли участь соціалісти, головним чином, українські есери самостійницької орієнтації, а також деякі соціал-демократи.

Однак, виникнення УЦР у сучасній історичній літературі не зв'язується з діяльністю самостійників. Майже всі автори ініціаторами утворення цієї організації називають Товариство українських поступовців. Ці автори стверджують, що 4 березня (17 березня по н. ст.) 1917 р. група, колишніх радикал-демократів – керівників ТУП оголосила про утворення власного об'єднання, покликаною представляти український національний рух перед новими російськими властями. Це об'єднання одержало назву Центральної Ради (ЦР).

Українська Рада, відіграла видатну роль в історії України 1917 – 1918 рр., і бути причетним до її утворення робить честь кожному політику. Тому участь самостійників в утворенні Ради їх політичні опоненти приховували, всіляко підкреслюючи ініціативну роль ТУП. Характерно, що ні самостійники, ні ліберали не навели беззаперечних фактів на свою користь. Однак, є побічні дані, які наштовхують на визнання пріоритету самостійників.

По-перше, в історичних джерелах називають різні дати утворення УЦР: 3 і 4 березня (31). Цілком ймовірно, що мова йде про дві різні організації, а не про розбіжність в оцінці дати виникнення однієї. По-друге, сучасники згадують про напружені суперечки під час формування Ради. М. С. Грушевський у своїх «Споминах» пише про «декілька днів боротьби» навколо організації Центральної Ради (32. – С. 129). Але ця боротьба відбувалася без Грушевського, який у перші дні революції перебував у Москві. Про інтенсивні переговори між різними течіями Українських політиків щодо організації Української Ради пише і активний їх учасник – Є. Х. Чикаленко. Про Міхновського він не згадує, але стверджує, що серед соціалістів, з якими йому та іншим членам ТУП довелося мати справу під час переговорів, були «такі безпринципні демагоги, як О. Степаненко та інші» (33 – С. 10). Як відомо, О. Ф. Степаненко був есером самостійницької орієнтації і цілком міг співпрацювати з М. І. Міхновським. Отже, мова могла йти про об'єднання самостійників з есерами і есдеками, а вже потім – усіх їх з тупівцями. Широкий компроміс соціалістів з самостійниками, з одного боку, і тупівцями з обома цими течіями, з іншого, заклав основи УЦР – організації, яка за точною оцінкою В. К. Винниченка, втілювала «координоване, сполучене співробітництво усіх українських партій і впливових організацій» (34. – С. 80).

Однак надія на єдність і узгодженість дій різних політичних сил на самостійницькій платформі не виправдалася. Радикал-демократи не мали ніяких намірів відмовлятися від автономістських планів. На червневій (1917 р.) конференції УДРП партія перейменувалася на Українську партію соціалістів-федералістів (УПСФ). Як і раніше, партія орієнтувалася на російську ліберальну демократію, зокрема, на кадетську партію. Федеративна Росія і автономна у її складі Україна здавалися не лише цілком реальними але і дуже близькими. Це, на думку соціалістів-федералістів, могло стати універсальним засобом для вирішення національних проблем і встановлення міцного миру.

Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) після лютневої революції також підтвердила свої автономістські програмні положення. Влітку 1917 р. у виступі перед солдатами українізованих військових частин лідер УСДРП В. К. Винниченко заявив, що питання про самостійність України не можна буде ставити, принаймні, найближчі 50 років (35. – С. 1).

Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), яка після Лютневої революції перетворилася в найчисленнішу національну партію, також повністю відмежувалася від самостійництва. Якщо на Установчому з'їзді УПСР на початку квітня 1917 р. мова ще йшла про «самостійне вирішення на Україні господарчо-економічних справ», то у

прийнятій на II з'їзді партії (15 – 19 липня 1917 р.) програмі відзначалося: «Партія вважає у найближчому майбутньому перебудову сучасних імперіалістичних держав на федерацію демократичних республік» (27. – С. 10). Після повернення з заслання до Києва до українських есерів примкнув М. С. Грушевський, переконаний автономіст-федераліст. Він був одним з найвизначніших ідеологів УПСР співавтором її програми.

Таким чином, як і в роки першої російської революції, єдиною самостійницькою партією на Україні залишалася УНП. Було ще, правда, «Самостійницьке Братство» – законспірована група, яка не зуміла завоювати політичне місце в політиці і не в змозі була конкурувати з головними політичними партіями. В середині літа 1917 р. на Полтавщині почала формуватися консервативна самостійницька організація – Українська демократично-хліборобська партія, організаторами і ідеологами якої були В. К. Липинський, В. М. Шемет і С. М. Шемет. Однак, ця партія до весни 1918 р. так і не вийшла на загальноукраїнський загаль, залишаючись регіональною організацією.

Як і раніше, самостійники залишалися об'єктом гострої, упередженої критики конкурентів. Навіть М. С. Грушевського, блискучого вченого, знавця історії України, ролі у ній національно-культурних факторів, лякав «той реакційно-аристократичний дух, котрий віяв з агітації Міхновського» (26. – С. 11). На I Всеукраїнському військовому з'їзді В. К. Винниченко, критикуючи доповідь М. І. Міхновського, у своєму виступі затаврував українських діячів минулого, князів, гетьманів як «гнобителів, класових ворогів українського народу», і закликав делегатів не до самостійної України, у якій «панікапіталісти» знову будуть експлуатувати трудящих, а до встановлення в результаті спільних дій з трудящими Росії соціалістичного ладу в «новій, демократичній російській республіці».

М. С. Грушевський і В. К. Винниченко були центральними фігурами в керівництві Української Центральної Ради, і їх погляди відбивали позицію більшості складу цієї організації.

Самостійників у Раді було мало, а їх вплив відчувався слабо. Вся політика Центральної Ради була спрямована на досягнення автономії України, притому цілком «законним» шляхом, тобто, з рук Тимчасового уряду.

Коли самостійники впевнилися в неможливості схилити центральну Раду до боротьби за незалежність України, вони розгорнули боротьбу, всупереч опору автономістів. Їм вдалося завоювати досить сильні позиції в військових частинах, значна частина яких була українізована. На початку липня 1917 р. самостійники, опираючись на «Другий український полк ім. П. Полуботка», здійснили відчайдушну спробу захопити контроль над Києвом і примусити Центральну Раду проголосити самостійність України. Вони чекали схвалення своєї акції з боку УЦР, до приміщення якої в ніч з 4 на 5 липня прийшли під жовто-блакитними знаменами. Але позиція Ради залишалася незмінною. Замість сподіваної радості, або хоча б розуміння, полуботківці зустріли неприховану ворожість. В придушенні їх повстання лідери Центральної Ради М. С. Грушевський і В. К. Винниченко взяли найактивнішу частку, діючи у тісній згоді з представниками Тимчасового уряду.

На фронті, або у в'язницях опинилася всі керівники повстання, у тому числі М. І. Міхновський. Це був важкий удар по самостійникам. Напередодні рішучих політичних подій послідовні прихильники національної незалежності були нейтралізовані.

Орієнтація на великоруську демократію збереглася навіть після більшовицького перевороту в Петрограді 25 жовтня 1917 р. 3 листопада у відозві Генерального Секретаріату Центральної Ради зазначалося: «Всі чутки і розмови про сепаратизм, про відокремлення від Росії – або контрреволюційна провокація, або звичайна обивательська неусвідомленість. Центральна Рада і Генеральний Секретаріат твердо і виразно заявили, що Україна має бути в складі Федеративної Республіки Російської, як рівноправне державне тіло. Сучасне політичне положення сеї постанови нітрішки не міняє». А 7 листопада, наважившись, нарешті, на проголошення Української Народної Республіки, як

частини Федеративної Російської Республіки, Централь Рада у III Універсалі застергла: «Не одриваючись від Республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб вся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів»... «Крути. Народина нового українця», – так назвав видатний поет і публіцист українського зарубіжжя Євген Маланюк, свою соціально-психологічну розвідку, присвячену аналізу відповідальності інтелектуальної еліти України за поразку національно-демократичної революції. Бій під Крутами Є. Маланюк вважає переломним у формуванні самостійницької орієнтації української інтелігенції (С. 37. – С. 13), 22 січня 1918 р. Українська Центральна Рада своїм IV Універсалом, нарешті, проголосила повну самостійність Української Народної Республіки. Одночасно повелися запізнілі переговори Ради з Німеччиною та її союзниками про сепаратний мир, до цих переговорів самостійники закликали Центральну Раду ще з весни 1917 р.

«Кінець московської орієнтації», визволення «від песього обов'язку» супроти Московщини назвав у лютому 1918 р. Голова Центральної Ради М. С. Грушевський ці події (26. – С. 138).

Як вчений-історик він прагнув досягнути глибинні витoki того, що він назвав «добровільно прийнятим духовним чи моральним закріпощенням». «Я скажу різко, але справжніми словами: Се духовне холопство, холуйство раба, котрого так довго били по лиці, що не тільки забили в нім всяку людську гідність, але зробили прихильником неволі й холопства, його апологетом й панегіриком» (26. – С. 139), – ці гіркі слова М. С. Грушевського і про себе. Євген Маланюк назвав українську історичну хворобу бездержавності «малоросійством»: «... Це не політика і навіть не тактика, лише завжди апріорна і тотальна капітуляція» (2). Він дав нищівну характеристику діяльності національної інтелігенції в 1917 р., не залишивши і керівників Центральної Ради, виголосивши на їх адресу слова гіркої правди: «Майбутній історик не зможе політику Центральної Ради пояснити інакше, як присутністю в ній малоросійства, якими буди люди того покоління отруєні: брак найелементарнішого національного інстинкту і параліч волі – були наявні» (2).

Крах однієї з найстійкіших і найзгубніших політичних ілюзій української інтелігенції проходив швидко, обвальоно. Прозріння, як це часто буває, відбулося майже миттєво. От тут і виявилися результати багаторічної, безкомпромісної боротьби українських самостійників. Багато з тих, хто ще недавно і слухати не хотів про незалежну Україну, водночас стали її палкими прихильниками. Весною 1918 р. всі українські національні партії вже були самостійницькими. В брошурі «Криза федеративної ідеї на Україні», написаній влітку 1918 р. одним з відомих діячів УПСФ О. Ф. Саліковським, до недавнього часу безкомпромісним автономістом, констатувалося: «Ідея федерації України з Великоросією була ... спільною майже для всіх політичних партій і напрямків на Україні; тепер від цієї ідеї залишився лише незначний слід в окремих групах і окремих осіб» (38. – С. 6).

Хвороба бездержавності української інтелігенції пройшла надто пізно. До того ж, не до кінця. Рецидиви давали про себе знати в ході громадянської війни неодноразово. Це була одна з найважливіших причин того, що довга і кривава боротьба українського народу за створення власної демократичної держави в 1917 – 1920 рр. закінчилася поразкою.

«... Може найважливішим з наших завдань, як національної спільності, було, є і буде: пізнати себе» (39. – С. 5), – писав у своїх історико-публіцистичних «Нарисах з історії нашої культури» Євген Маланюк. Ці слова залишаються надзвичайно актуальними і сьогодні, коли Україна стала незалежною державою, а про підтримку ідеї самостійності знову оголосили майже всі, у тому числі і ті, хто до недавнього часу був її послідовним противником. Яскравий спалах національної самосвідомості 1917 р. не зник безслідно. Десятиліттями холодного мороку тоталітарного режиму він зігривав душі українців. Сказане одного разу не забувалося. Зерна, кинуті у спраглу землю, ждали дощу. Вони зійшли. Їм рости.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. ПРИЦАК О. Місце Липинського в українській інтелектуальній історії // Сучасність. – 1983. – № 1 – 2.
2. МАЛАНЮК Є. «Малоросійство» // Літературна Україна. – 1990. – 13 вересня.
3. КОСТОМАРОВ М. І. «Закон божий» (Книга буття українського народу). – К.: Либідь, 1991.
4. ШПОРЛЮК Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть // Україна: Наука і культура. – К.: 1991. – Вип.25.
5. КОНИСЬКИЙ О. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1986. – С. 24
6. Україна (Київ). – 1928. – № 11. – С. 107 – 108.
7. РУСОВА С. Мої спомини // За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX – початку XX ст. За ред. академіка М. С. Грушевського. – К., 1928.
8. КІСТЯКІВСЬКИЙ Б. О. Українці і російське суспільство // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 1. – С. 135.
9. Правда (Львів). – 1883. – Т. XVI (квітень).
10. ЛИПА І. Братерство Тарасівців (Спомини) // Літературно-науковий вісник. – 1925. – VII – VIII.
11. ГЕРМАЙЗЕ О. Нариси з історії революційного руху на Україні. РУП. – К., 1926.
12. Літературно-науковий вісник. – 1900. Кн. X.
13. Див., БОРИС Р. Микола Міхновський. – Львів, 1936.
14. Самостійна Україна. Видання РУП. – Львів, 1900.
15. Гасло. – 1903. – Ч. II.
16. ЯРОВЕНКО Л. Чого нам треба. Видання УРП. – Львів, 1905.
17. ГРУШЕВСКИЙ М. С. Освобождение Росоии и украинский вопрос. – СПб., 1907.
18. ПРИЙМАК К. Конституційний проект М. С. Грушевського з 1905 р. // Укр. істор. журнал. – 1991. – № 1.
19. Гасло. – 1903. – Ч. I.
20. ФРАНКО І. Твори. – К.: Наукова думка. 1986. – Т. 45.
21. КУЛИК В. Повторення пройденого. Українська революція: 1917 – 1991 // Сучасність. – 1992. – № 2.
22. Див.: ДОРОШЕНКО В. Революційна Українська партія (РУП) (1900 – 1905 рр.). Нариси з історії соціал-демократичної партії. – Львів; Київ: Видання ЦК УСДРП, 1921.
23. ПЕТЛЮРА С. З українського життя // Україна. – 1907. – № 2.
24. ВИННИЧЕНКО В. «Уміркований» і «щирий» // Київ. – 1987. – № 12.
25. ЧИКАЛЕНКО Є. Х. Щоденник (1907 – 1917). - Львів, 1931.
26. ГРУШЕВСЬКИЙ М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть? – Київ; Знання, 1991.
27. Див.: ЖИВОТКО А. 50 років. До історії Української партії соціалістів-революціонерів. – Прага: Вільна спілка, 1936.
28. ДОРОШЕНКО Д. І. З історії української політичної думки за часів світової війни. – Прага, 1936.
29. СКОРОПИС Ол.. Мій злочин // Хліборобська Україна. – Зб. II – IX. – Відень., 1920.
30. МІРЧУК П. Микола Міхновський. – Філадельфія, 1960.
31. Див.: Киевская мысль. – 1917. – 4 березня. – 5 березня; ДОРОШЕНКО Д. Мої спомини про недавнє минуле. В 4-х частинах. Галицька Руїна 1914 – 1917 років. – Ч. 1. – Львів, 1923, С. 71; Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний словник. – К.: 1987. – С. 584.
32. ГРУШЕВСЬКИЙ М. С. Спомини // Київ. – 1989. – № 11.
33. ЧИКАЛЕНКО Є. Х. Уривок з моїх споминів за 1917 р. – Прага, 1922.
34. ВИННИЧЕНКО В. Відродження нації. – Київ; Відень, 1920. – Ч. I.

35. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 13.
36. ГРУШЕВСЬКИЙ М. С. Спомини // Київ. – 1989. – № 9.
37. МАЛАНЮК Є. Крути. Народини нового українця. – Прага, 1941.
38. САЛИКОВСКИЙ А. Ф. Кризис федеративной идеи на Украине. – К., 1919.
39. МАЛАНЮК Євген. Нариси історії нашої культури. – К.: Обереги, 1992.